

İNGİLİZ BİREYSELÇİLİĞİNİN
KÖKENLERİ
ALAN MACFARLANE

VakıfBank Kültür Yayınları: 0081
İnsan ve Toplum: 009

İNGİLİZ BİREYSELÇİLİĞİNİN KÖKENLERİ
ALAN MACFARLANE

Özgün Adı:
The Origins of English Individualism
Türkçesi
Onur İşci

Genel Yayın Yönetmeni
Dr. Hüseyin Yorulmaz

Tasarım ve Yayın Kimliği
Bülent Erkmen

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Dr. Erdem İlgi Akter

Son Okuma
Hikmet Akyüz

VakıfBank Kültür Yayınları
Büyükdere Caddesi
No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2021
© John Wiley & Sons Limited, 1991

ISBN 978-605-7947-79-6

Kitabın Türkçe yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

All Rights Reserved. Authorised translation from the English language edition published by John Wiley & Sons Limited. Responsibility for the accuracy of the translation rests solely with VakıfBank Kultur Yayinlari and is not the responsibility of John Wiley & Sons Limited. No part of this book may be reproduced in any form without the written permission of the original copyright holder, John Wiley & Sons Limited.

Baskı
Ofset Yapımevi
Şair Sokak No: 4, Çağlayan Mahallesi,
34403 Kağıthane, İstanbul
Telefon: 0 212 295 86 01
Sertifika No: 45354

1. Baskı: Ocak 2021

İNGİLİZ
BİREYSELÇİLİĞİNİN
KÖKENLERİ

ALAN MACFARLANE

TÜRKÇESİ

ONUR İŞÇİ

ALAN MACFARLANE

Cambridge'te King's College'ta öğretim üyesi olan antropolog ve tarihçi Alan Macfarlane 20 Aralık 1941'de, o dönemde Britanya İmparatorluğunun parçası olan Hindistan'da doğdu. Bugüne dek Nepal, Japonya, Çin ve İngiltere'ye dair yirmiden fazla kitap ve yüz elli civarında akademik makale kaleme aldı. Sahip olduğu birçok onursal ödülün yanı sıra, Britanya Bilimler Akademisi ve Kraliyet Tarih Topluluğu üyesi olan Macfarlane'in öne çıkan eserleri arasında *Witchcraft in Tudor and Stuart England: A Regional and Comparative Study* (Routledge & Kegan Paul, Abingdon-on-Thames, 1970), *The Family Life of Ralph Josselin: A Seventeenth Century Clergyman - An Essay in Historical Anthropology* (Cambridge University Press, 1970), *The Culture of Capitalism* (Blackwell, 1987), *The Making of the Modern World: Visions from the West and East* (Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2002), *Green Gold: The Empire of Tea* (Iris Macfarlane ile birlikte; Ebury Press, 2003) ve *China, Japan, Europe and the Anglo-sphere, A Comparative Analysis*, (Cambridge Rivers Publishing, 2018) gibi monografiler bulunmaktadır. Macfarlane'in ayrıca Büyük Düşünürler Serisi için kaleme aldığı Yukichi Fukuzawa, Malthus, Montesquieu, Adam Smith gibi entelektüel biyografi çalışmaları bulunmaktadır.

ONUR İŞÇİ

2014 yılında Felsefe bölümünde tamamladığı lisans eğitiminin ardından Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünde yüksek lisansını tamamladı. Doktora çalışmasına Siyaset Sosyolojisi alanında devam etmektedir. Daha önce çeşitli yayınevleri için çeviri ve kitap düzenlemeleri yaptı. Çevirisini yaptığı kitaplar: *Parayı Tahrif Et* (Samuel Alexander), *Felsefenin İhmal Edilmiş On Klasiği* (Eric Schliesser), *İspanya İçin Savaş* (Antony Beevor) şeklindedir. Düzenlediği bazı kitaplar ise şöyledir: *Avrupa Zenginleşirken Asya Neden Yoksul Kaldı?* (Prasannan Parthasarathi), *İsrail Perspektifinden İki Devletli Çözüm* (Zafer Balpınar), *Çin Felsefesi Tarihi* (Fung-Yu Lan).

İÇİNDEKİLER

Özür ve Teşekkürler	7
Türkçe Baskıya Önsöz	11
Kısaltmalar ve Topluluklar	17
Kısaltılan Çalışmaların Listesi	18
Giriş.....	27
1 Köylü Toplumunun Doğası	35
2 İngiltere'nin Bir Köylü Toplumu Olmaktan Çıkış Tarihi: Marx, Weber ve Tarihçiler	75
3 16. ve 17. Yüzyılda İngiliz Ekonomisi ve Toplumu	113
4 1350-1750 Arasında İngiltere'de Mülkiyet	137
5 1200-1349 Arasında İngiltere'de Mülkiyet	167
6 13. ve 15. Yüzyıl Arasında İngiliz Ekonomisi ve Toplumu	211
7 Bakış Açılıyla İngiltere	257
8 Birtakım Çıkarımlar	291
Son Not	311
Yerel Çalışmalar İçin Elyazması Kaynaklar	315
Dizin	319

ÖZÜR VE TEŞEKKÜRLER

Dostların çalışmalarına saldırır gibi görünen bir kitap yazmak her zaman zor bir iştir. Üstüne bir de özür dilenmesi daha da incitici olur. Kendilerinden çok şey öğrendiğim, ancak bu noktada anlaşmazlığa düştüğüm kişilere söyleyebileceğim tek şey, önsözde de açıkça ortaya koyacağım gibi, uzun zamandır yanlış yolda olduğumdu. Ortaya koyduğum eleştirilerin çoğu eski çalışmalarıma karşı da yöneltilebilirdi.

Diğer yandan bu kitabı mümkün kılan kişilere teşekkür etmek büyük bir keyif. Teodor Shanin'in verdiği ilham ve tavsiyeler olmasaydı bu kitap asla yazılamazdı. Yaptığı şey yalnızca İngiliz köylülüğü üzerine yazmam gerektiği tavsiyesini veren bir katalizör olmak değildi; Shanin daha sonra genel olarak köylülükle ilgili bana çok iyi fikirler de verdi. Çalışmanın ilham kaynaklarından olan Nüfus ve Toplumsal Yapı Tarihi İçin Cambridge Grubu (Cambridge Group for the History of Population and Social Structure), özellikle de Peter Laslett, Roger Schofield ve Tony Wrigley birçok açıdan çok önemliydi ve onlara müteşekkirim. Grubun, yalnızca genel destek ve teşvik sağlamayan, aynı zamanda önemli bilgiler veren ve beni yüreklendiren ismi Richard Smith'ti. Onun tutkusu ve detaylı bulguları bu çalışma için kesinlikle hayati oldu. Onun cömertliği karşısında minnettarlığımı ifade etmem imkânsız, ancak şunu söyleyebilirim ki, bu kitap, özellikle de ortaçağla ilişkili bölüm, her ne kadar vardığı sonuçlar farklı olsa da büyük ölçüde onun yazabileceği, hatta yazdığı bir kitaptır. Gelenekselliğin dışına çıkan birisi olmak yalnızlık gerektirir, hele ki bir tarihçi olarak kendi döneminin dışına çıkıyorsan. Richard

Smith'in yüreklendirmesi olmadan kısa bir makaleyi asla bir kitaba çeviremezdim. Dahası bu kitap, onun halihazırda üstünde çalıştığı işle onaylanabilir ya da çürütülebilir. Devam etmemi sağlayacak kadar beni cesaretlendiren bir diğer ortaçağ uzmanı, ilk öğretmenim de olan James Campbell'di. Ortaçağ toplumu üzerine olan bölümün erken bir taslağını kibarca okuyarak beni aşırılıkları konusunda uyardı. Keith Thomas taslağın tam halini okuyarak yalnızca onu nasıl geliştireceğime dair önerilerde bulunmadı, çok değerli referanslar da verdi. Marx ve Weber üzerine olan bölüm, kendi çalışmalarına yaptığım yorumu onaylayan Geoffrey Hawthorn tarafından okundu ve kendisi bana genel tartışmayla ilgili gerekli manevi desteği verdi. Jessica Styles metnin tamamını biçim ve içerik bakımından okudu, Charles Jardine ise delillerin sağlamasını yaptı. Piers Videbsky notların kontrolüne yardım etti, bütün metni okudu ve yorumladı, sunumun nasıl geliştirilebileceğine dair paha biçilmez önerilerde bulundu. Mary Warith elyazmalarını hızlı ve etkili biçimde daktilo etti, Pollt Steele ise baskıda göz kulak oldu. Cambridge Sosyal Antropoloji bölümünün üyeleri, özellikle de Jack Goody, tıpkı öğrencilerim gibi fikir ve destek sağladı. King's College'teki Araştırma Merkezi, Cambridge ve Sosyal Bilimler Araştırma Kurulu,¹ metinde atıfta bulunulan örnek köyler üzerindeki ayrıntılı çalışma için mali destek sağladı. Tüm bu kişilere ve kurumlara minnettarım. Ayrıca Carlisle, Chelmsford ve Kendal'daki ilçe Kayıt Ofisleri ve Londra'daki Halk Kayıt Ofisindeki arşivcilere, yerel kayıtları bulma konusunda yardımcı oldukları için teşekkür ederim. Nihai ve en büyük teşekkür borcum ise, numaralandırmalar konusunda bana türlü şekillerde yardım eden Sarah Harrison'a. Onun yerel kayıtlar üzerinde yaptığı çalışmalar Earls Colne ve Kirkby Lonsdale bölümlerinin temelini oluşturuyor, ayrıca *manor* hukuku ve *manor* belgeleri konusundaki bilgisi zaruriydi. Onunla her

1. Günümüzde Ekonomik ve Toplumsal Araştırma Kurulu –çn.

bölüm üzerine tartıştım ve bu tartışmaların sonucunda fikirlerimin çoğu değişti. Kendisi taslağın tamamını defalarca okudu ve delillerin sağlamasını yaptı. Onun yüreklendirmesi olmadan bu kitap yazılamazdı; onun erken modern dönem arazi kayıtlarına dair rakipsiz bilgisi olmasaydı, her şey çok daha kötü olurdu.

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

İlk olarak 1978 yılında Blackwells tarafından yayınlanmış *The Origins of English Individualism* kitabımın, *İngiliz Bireyselciliğinin Kökenleri* başlıklı Türkçe baskısını yeni okurlara tanıtmak benim için büyük bir onur ve zevk. *Kapitalizm Kültürü [Culture of Capitalism]* kitabım Türkiye’de yıllar önce Ayrıntı Yayınları tarafından yayınlanmıştı. *İngiliz Bireyselciliğinin Kökenleri* aslında Ayrıntı’dan çıkan bu kitabın öncülüdür; bu da demek ki, üçüncüsü *The Invention of the Modern World* (Odd Volumes, 2014) [Modern Dünyanın İcadı] olan üçlemenin ilk iki kitabı Türkçeye kazandırıldı. Tüm bunların Türkiye’deki insanları neden ilgilendirdiği sorulabilir elbette. İşte burada, bununla ilgili birkaç önermede bulunmak istiyorum:

Bunlardan ilki, *İngiliz Bireyselciliğinin Kökenleri* kitabını yazarken arka planda mevcut bulunan alışılmadık metodolojidir. Pek çok tarih kitabının aksine, bu kitap, bir akıl yürütme zincirini takip ederek geriye doğru; günümüzden uzak geçmişteki kökenlere doğru ilerler. Bu fikri tarihçi Marc Bloch önermiştir. Bu tür bir yöntem, tarihi günümüze doğru ilerleterek yazmanın genel olarak sebebiyet verdiği kaçınılmazlık hissini azaltır.

Bu kitap ayrıca, benim hem bir antropolog hem de bir tarihçi olmamdan mütevellit sarahaten karşılaştırmalı bir kitaptır. Kitabın merkezinde yer alan metot geleneksel, kapitalist-öncesi, grup-temelli köylü toplumlarını; Hindistan, Çin, Meksika, Akdeniz ya da Doğu Avrupa’da olmasından bağımsız, İngiltere ve devamında Amerika’dan ciddi anlamda etkilenmiş ve benim “Anglo-alan (*Anglo-sphere*)” adını verdiğim bölgelere dair İngiliz belgelerinin gösterdikleriyle karşılaştırır.

Bu metodolojinin sonuçlarıysa beni şöyle bir şey öne sürmeye sevk ediyor: Marx, Weber ve Durkheim'dan başlayarak yirminci yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede önde gelen yazarların fikirleri etrafında oluşan sosyolojik geleneği temel alan paradigma, Batının gelişimiyle ilgili olarak çoğunlukla geçmişe dair yanlış bir anlayış üzerine kurulmuştur. On beşinci ve on yedinci yüzyıl arası dönemde veya Karl Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm* (1944) kitabında ileri sürdüğü üzere on sekizinci yüzyılda; geleneksel, feodal ve köylü bir dünyadan külliyen farklı modern, kapitalist ve bireyci bir dünyaya geçişe neden olan "kapitalist devrim" söz konusu değildir. İddiam odur ki, ekonomiyi toplumdaki ve büyük ölçüde siyaset ve dinden ayırmak anlamında İngiltere, en azından on ikinci yüzyıldan itibaren "modern"dir.

Bu keşif beni oldukça sarsmıştır; bundan daha sarsıcı olan şeyse, o dönemin büyük isimlerinden olan meslektaşım Lawrence Stone'un, *New York Review of Book*'a yazdığı değerlendirme yazısının başında kullandığı, benim, şayet haklıysam, "Tarihin Einstein'i" olduğum yönündeki ifadesidir.

Elbette bu, devamında söz konusu büyük iddiamın doğru olup olmadığını sorgulamayı gerektirir. Kitap zamanında büyük bir fırtına kopartmıştı. Bunun bir kısmı, benim karşı argümanlarımınla birlikte *Kapitalizm Kültürü* kitabımın ekinde yer almıştı. Bu eleştirilere sunduğum detaylı reddiyeyi görmek isteyenler için, bu kitaba [*Kapitalizm Kültürü*'ne] koymamaya karar verdiğim bir başka yazı da mevcuttur.¹

İngiliz Bireyseliğinin Kökenleri'nin ilk baskısının üzerinden kırk iki yıl geçmesine rağmen kitap hâlâ tartışılmakta. Ancak bilgim dâhilinde, kitabın temel tezinin yanlış olduğunu gösteren ikna edici bir argüman ortaya atan da olmadı. Bunun nedeni, sa-

1. Bu yazıya şu adresten ulaşılabilir: <http://www.alanmacfarlane.com/TEXTS/CRAFT3.pdf>

nıyorum ki, metodolojinin ilgi çekebilecek bir başka özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Bu kitap, antropoloji disiplininin yeni sorular ortaya attığının düşünöldüğü ve artan zenginliğin ve kurumların şimdiye dek kullanılmamış devasa bir belge hazinesini kullanılabilir kıldığı bir dönem olan 1960'larda, toplumsal tarih alanında yaşanan devrimin tam ortasında yazıldı. Ortaya çıkartılan yeni belgeler arasında yerel kayıtlar, toprak sistemine dair arşiv belgeleri, kilise ve devlet zabıtları yer almaktaydı. Bilgi işlem sistemlerindeki ilerlemeler de, bu konuları yeni bir yolla araştırabilmeyi hayal edebilmenin önünü açtı. Son yedi yüz yıllık zaman zarfında iki İngiliz topluluğunun tarihini şimdiye kadar hiç kimsenin yapmadığı bir şekilde yeniden inşa edebilmek için farklı meslektaşlarımla birlikte çalıştım. Bunlardan bir tanesi olan, Essex'teki Earls Colne üzerine çalışmanın sonuçlarına online erişilebilir.² Bu kitabı okuyan ve İngiliz toplumunun on üçüncü ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında nasıl bir düzen tutturdüğünü daha derinden görmek isteyen herkes buradan ilgili malzemeye ulaşabilir.

Nepal'de gerçek bir "köylü" toplumu, başka bir ifadeyle, endüstri-öncesi, kapitalist-olmayan bir toplumda yürüttüğüm saha çalışmasının akabinde bu malzeme üzerinde çalışırken İngilizlerin ne kadar farklı olduğunun farkına vardım.

Bu genel tez, onyılları aşkın bir süredir çoğunlukla kabul edilmektedir. Kimi ortaçağcılar, bu alandan olmayan kişilerin kendi alanlarına müdâhil olup kimi hatalarının yüzlerine gösterilmesinden rahatsızlık duymakta ve bu anlamda itirazlarını sürdürmektedir. Tanınan bir Tudor tarihçisi olan Geoffrey Elton'ın işaret ettiği üzere, pek çok ortaçağ tarihçisi, sıklıkla, yazdığım şeylerin büyük bir bölümünün yanlış olduğunu ve bunu başından beri bildiklerini söyleyerek çifte bir argüman yürütme-ye çalışmıştır. Amazon değerlendirmeleri bir sonuca ulaşmamı-

2. Bkz. <http://www.alanmacfarlane.com/FILES/earlscolne.html>

zı sağlayacaksa şayet, kitabın popülerliği tüm bunlara rağmen sürmekte ve bana hâlâ coşku dolu mektuplar gelmesine vesile olmaktadır.

İngiliz Bireyselciliğinin Kökenleri'nin basıldığı günden bu yana geçen kırk küsur yılda elbette bu konular hakkındaki fikirlerim gelişti. Kitabı şimdi yazıyor olsaydım, iki açıdan değişikliğe giderdim. Bunlardan ilki şudur: Bu kitabın yazıldığı iklime tepki olarak o dönem bireyselcilik kavramını çok fazla vurguladım. Tanımladığım bu sistem işlemeyebilirdi. Bireyselciliği mümkün kılmış envai çeşit kuruluşun –sivil toplumun– karşı dengesine ihtiyaç vardı. Bu, bir futbol takımının kurallarının ve ruhunun, farklı futbolcuların bireyciliğinin bir arada iş tutmasını sağlamasına benziyordu ya da Adam Smith'in ifade ettiği üzere, “serbest piyasa”nın olabilirliği için destekleyici bir hükümetin varlığı gerekiyordu.

O zamandan bu yana konunun bu yönü üzerine pek çok yazı yazdım; bu yazılarda özellikle F. W. Maitland'ın Tröstün ve bunların kulüpler, ekipler, okullar, kiliseler ve pek çok kurumdaki dallarının önemi üzerine çalışmalarının etkisi büyük oldu; zira bunlar birey ve devlet arasındaki koruyuculuk için temel teşkil ediyordu. Bu kurumları *Invention [Modern Dünyanın İcadı]* kitabımda ve ayrıca yeni kitaplarım olan *Understanding the English A-Z* (Cam Rivers Publishing, 2019) [İngilizleri A'dan Z'ye Anlamak] ve *The Peculiarity of the English'te* (Cam Rivers Publishing, 2019) [İngilizlerin Hususi Özellikleri] ele aldım. Bu konuyu *F. W. Maitland and the Making of the Modern World* (Cam Rivers Publishing, 2018) [F. W. Maitland ve Modern Dünyanın Kuruluşu] kitabımda ayrıca derinlemesine inceledim.

Yapacağım ikinci değişikliğin de Maitland'ın çalışmalarından büyük ölçüde etkilendiğini söylemeliyim. *İngiliz Bireyselciliğinin Kökenleri* kitabımın sonunda, “garip” olarak tanımladığım bu sistemin kökenlerini 1200'lü yıllara götürdüysen de, bu sistemin tam olarak nerede ve nasıl ortaya çıktığını incelemedim.

Keza, aynı şekilde, İngiltere dâhil olmak üzere, Batı Avrupa'nın altıncı yüzyıldan on birinci yüzyıla kadar bütünüyle benzer olduğu konusunda herkes hemfikirken, neden İngiltere'nin sonradan farklılaşmış olduğu sorusunu yanıtsız bıraktım. Aynı zamanda Alexis de Tocqueville'in, F. W. Maitland'ın, Marc Bloch'un ve diğerlerinin yanıtı olan yanıtlım, İngiltere'nin temel yapısı itibariyle esasen aynı kaldığı, öte yandan kıtasal Avrupa'nın farklı bir yöne evrildiğidir. Bu özellikle, on altıncı yüzyıldan itibaren vuku bulmuştur. Roma Hukukunun yeniden canlanması, mutlakiyetçi siyasi sistemler ve Kilise ve Devletin Karşı-Reformla birleşmesinin yanı sıra, toplumsal yapıda Tocqueville'in ifadesiyle, "kast" adıyla yaşanan hareket, Avrupa'nın başka bir yöne doğru giderken, İngiltere'nin eski haliyle kaldığı anlamına gelir. Bunların hepsi elinizdeki kitabın son bölümünde açıklanmıştır.

Bir kitabın, günümüzün çok-kültürlü İngiltere'si için –en azından 1980'lere kadar geçerliyse de sonrasında– geçerli olmayan olası sonuçları, bugün hâlâ okuyucunun ilgisini çekmeye devam ediyor.

Öncelikli olarak bu kitap Brexit olgusunu anlamamıza yardımcı oluyor. Pek çok kişinin varsaydığına göre, yirminci yüzyılda küreselleşme büyük göç dalgaları ve homojenleşmeyle birlikte ilerlerken, İngiltere neredeyse Fransa, Almanya ve İskandinavla aynı şeyleri yaşıyordu. Halbuki bir yandan devasa kesişimler söz konusuysen, diğer yandan Japonya ve Çin ya da Türkiye ve Hindistan arasındaki farkların derinliği kadar büyük farklar mevcuttu. Bütün bunları detaylı bir biçimde *China, Japan, Europe and the Anglo-sphere* (Cam Rivers Publishing, 2018) [Çin, Japon, Avrupa ve Anglo-alan] kitabımda inceliyorum.

Bir diğer olası sonuçta şudur: İngiltere'de başlayan bu hususi düzenlemeler dizisi ilk olarak Amerika'ya, sonrasında Britanya İmparatorluğunun diğer parçalarına yayıldığından, kürenin pek çok bölgesinde neler olup bittiğini anlamak isteyen herkes, Tocqueville'in "çıkış noktası" dediği şeyden oldukça fay-

dalanacaktır. Başka bir ifadeyle bu, Avrupa'nın kuzey ucunun burnunda küçük bir adada bin yıldan fazla bir süredir hüküm süren, uzun ve çoğunlukla kesintisiz bir tarihsel seyir içinde gelişmiş, garip bir şekilde bir dizi dengeli ve ayrıksı kurumla birlikte dikkate alınması gereken derinlikli bir örüntüdür.

Türkiye her ne kadar karma kimliğiyle Osmanlı, İslam, se-külerizm ve başkaca yolların hangisine doğru ilerleyeceği konusunda kendi geleceği üzerine kafa yormakla meşgul olsa da, bir dünya sisteminin nasıl geliştiğine dair basit bir genel bakış, Türk okurlar için de faydalı olacaktır. Bu türden genel bakışlar özellikle elimizdeki seçenekler değiştiğinde önem kazanır. Örneğin şimdi geçerli olmasa da, otuz yıl öncesinde bu seçenekler, komünist ve kapitalist çözümlerden birini tercih etmek yönündeydi. Şimdilerdeyse gittikçe artan bir şekilde Asyalı ve Batılı seçenekler arasında bir seçim yapmak söz konusu. Türkiye, bu iki muhteşem dünyanın kesin sınırlarında yer alan bir ülke olarak, ziyadesiyle heyecan verici, ama konumlandırılması bir o kadar zor bir yerde bulunuyor. Doğu ve Batıya dair en iyi şeyleri bir araya getirmesi gerekirken, bu zorlu görevin ancak her ikisinin de çok iyi anlaşılmasıyla başarılabilceğini söylemek gerek.

Ümit ederim ki, siyaset kuramcısı Alan Ryan'ın zamanında "çok kapsamlı bir konusu olup büyük değişiklikler ortaya koyan kısa bir kitap" olarak tanımladığı bu ince kitaptan istifade edersiniz. Kitabı yazdığım da yalnızca otuz yedi yaşındaydım, şimdiyse yetmiş sekizi tamamlamış durumdayım. Aradan geçen yıllara bakınca, bu kitabın dünyaya yeniden ve yeniden taptaze gözlerle bakmaya istekli başka ülkelerdeki insanların ilgisini hâlâ çekiyor olmasından büyük kıvanç duyuyorum.

Alan Macfarlane

Temmuz 2020

Çev. Erdem İlgi Akter